

Research Article

Economic behavior in the Qur'an

Abolfazl Sami^{1,2*}, Gholamreza Mesbahi Moghadam³, Khashayar Seyed Shukri⁴,
Nemat Falihi⁴

Abstract

Behavior means way, method, approach, etc., in all parts of human life, as a representation of the spirit, the inner theme, and in other words, his attitude and thought that finds an external appearance, which is referred to as nature in the Islamic perspective. be; What is emphasized in this article is that part of the behavior that is included in the economic format, that is, it is placed in the form of consumption, production and exchange of goods and services. Since the Qur'an is the main and the first source that Muslims follow, first by referring to all 114 chapters of the Qur'an, consumption, production and exchange behavior are categorized in the form of special headings, and finally, by summarizing them, the necessary results of the discussion Among the differences between these behaviors and the behaviors that are mentioned in conventional economics, such as attention to nature, spiritual and otherworldly profits, God's ownership of profits, the influence of unnatural factors, attention to revelation, fair and lenient behavior, and attention to Spiritual pleasures are defined.

Keywords: Islamic Economy, Economic Behavior, Quran, Conventional Economy

-
1. PhD student in economics, Islamic Azad University, Central Tehran branch, Tehran, Iran
 2. Member of the academic faculty of Islamic Azad University, Neyshabor branch, Neyshabor, Iran
 3. Professor, Imam Sadiq University, Tehran, Iran
 4. Assistant Professor, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Correspondence Author: Abolfazl Sami

Email: abolfazlsamy@iau-neyshabur.ac.ir

DOI: [10.30495/QSF.2022.1906984.2248](https://doi.org/10.30495/QSF.2022.1906984.2248)

Receive Date: 15.08.2020

Accept Date: 05.10.2020

رفتار اقتصادی در قرآن

ابوالفضل سامی^۱، غلامرضا مصباحی مقدم^۲، خشایار سید شکری^۳، نعمت فلیحی^۴

چکیده

رفتار به معنی راه، روش، مشی و... در تمامی بخش های زندگی انسانها، به عنوان نمایش دهنده روحیات، درونمایه و به قولی نگرش و اندیشه اوست که نمود بیرونی پیدا می کند، که در نگرش اسلامی از آن به عنوان فطرت یاد می شود؛ آنچه در این مقاله بر آن تأکید می شود آن بخش از رفتارهایی است که در قالب اقتصادی می گنجد یعنی در قالب رفتارهای مصرفی، تولیدی و مبادله ای کالاها و خدمات قرار می گیرد. از آنجا که قرآن اصلی ترین و اولین منبعی است که مسلمانان از آن متابعت می نمایند، ابتدا با مراجعه به تمامی ۱۱۴ سوره قرآن رفتار مصرفی، تولیدی و مبادله ای در قالب عناوین خاص دسته بندی شده و در نهایت با جمع بندی آنها نتایج لازم از بحث از جمله تفاوت این رفتارها با رفتارهایی که در اقتصاد متعارف از آن یاد می شود، همچون توجه به فطرت، سود و زیان اخروی و معنوی، مالکیت خداوند بر سود و زیان، تأثیر عوامل غیر طبیعی، توجه به وحی، رفتار منصفانه و سهل گیرانه و توجه به لذت‌های معنوی مشخص می گردد.

واژگان کلیدی: اقتصاد اسلامی، رفتار اقتصادی، قرآن، اقتصاد متعارف

۱. دانشجوی دکترای اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

۲. عضو هیأت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نیشابور، نیشابور، ایران

۳. استاد، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران

۴. استادیار، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

ایمیل: abolfazlsamy@iau-neyshabur.ac.ir

نویسنده مسئول: ابوالفضل سامی

مقدمه و بیان مسئله

امام خمینی (ره)، بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران، به عنوان فردی که هدف اصلی اش تأسیس حکومت اسلامی بود، در رابطه با نقش قرآن و عترت و همینطور به کار بستن اسلام برای حکومت اسلامی و برقراری یک رژیم معتدل در تمامی بخشها از جمله اقتصاد را در وصیت نامه خودشان اینگونه یادآور می شوند: ۱- خود خواهان و طاغوتیان، قرآن کریم را که بزرگترین دستور زندگانی مادی و معنوی را از صحنه خارج کرده اند و مانع از استفاده قرآن برای رشد جهانیان و ایجاد قسط و عدل شدند. ۲- «اسلام یک رژیم معتدل با شناخت مالکیت و احترام به آن به نحو محدود در پیدا شدن مالکیت و مصرف که اگر بحق به آن عمل شود چرخ های اقتصاد سالم براه می افتد و عدالت اجتماعی که لازمه یک رژیم سالم است تحقق می یابد». ۳- حقایق قرآنی به عنوان بزرگترین نسخه نجات دهنده بشر از جمیع قیود بر دست و پا و قلب و عقل وی است. ۴- اسلام و حکومت اسلامی پدیده الهی است که با به کار بستن آن سعادت فرزندان خود را در دنیا و آخرت به بالاترین وجه تأمین می کند (امام خمینی «ره»، ۱۳۶۸).

رفتار اقتصادی یکی از موضوعاتی است که می تواند در پیش بینی و سیاست‌گذاریهای اقتصادی مورد استفاده مجریان قرار گیرد؛ با عنایت به اینکه اکثریت قریب به اتفاق جامعه ما مسلمان و پیرو مذهب تشیع می باشند انتظار می رود که از قرآن تبعیت داشته باشند. از آنجایی که نوع رفتار اقتصادی توصیه شده در قرآن می تواند به عنوان یکی از بهترین معیارهای رفتاری مسلمانان باشد و آنچه خداوند از انسانها در زندگی خود خواسته است را به بهترین وجه نشان می دهد، سوالی که در اینجا وجود دارد این است آیا اهداف قرآن در زمینه رفتار اقتصادی با رفتار و اهدافی که در اقتصاد متعارف برای مصرف کننده که حداکثر کردن رضایت (هندرسن و کوانت^۱، ۱۹۸۰: ۱۳) و برای تولید کننده هدف نهایی حداکثر کردن سود (همان: ۷۸) مطرح می شود، مطابقت دارد؟

روش پژوهش

با توجه به اینکه محور اصلی در این مقاله کتاب قرآن است، روش کتابخانه ای است که با توجه به خود کتاب، ترجمه ها و تفسیرهای موجود در این رابطه با جدا سازی محورهای رفتار اقتصادی، نتیجه گیری لازم به عمل می آید؛ هدف آن است که با استخراج رفتارهای اقتصادی مسلمانان و مؤمنان در ترویج آن نقشی هر چند کوچک داشته باشیم؛ به همین لحاظ شاید از دید هدف در زمره تحقیقات بنیادی و کاربردی قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

۱- در مقاله «روش‌شناسی مطالعات اقتصاد اسلامی با تأکید بر مطالعات قرآنی»، عنوان کرده اند که: روش‌شناسی اقتصاد اسلامی از عرصه‌های مهم مطالعات اقتصاد اسلامی است که هر روز بیشتر از گذشته

مورد توجه اندیشمندان قرار می‌گیرد و با این وجود، از مباحث نوین این حوزه به شمار می‌رود. پرداختن به روش‌شناسی بدون توجه به برخی اصول و مبانی بنیادین مطالعات اقتصاد اسلامی، تلاشی ناتمام است و عمق و دقت لازم را ندارد. توجه به اصولی همچون «لزوم تناسب روش‌ها با اهداف، مبانی و اصول اقتصاد اسلامی، لزوم تناسب هدف مشروع با روش مشروع، خصوصیت چند روشی در اقتصاد اسلامی» و عنایت به مبانی از قبیل «وجود امور ثابت و متغیر در اقتصاد اسلامی، وجود اوامر ارشادی و مولوی، تاثیر زمان و مکان در اقتصاد، تاثیر گستره مذهب بر اقتصاد اسلامی، تاثیر عقل در استنباط قوانین اقتصادی و وجود عناصر موقعیتی و جهان‌شمول» در قوام و عمق بخشی به مباحث روش‌شناسی اجتناب‌ناپذیر است. با توجه به این اصول و مبانی می‌توان روش‌های عمده مطالعات اقتصاد اسلامی با تاکید بر اقتصاد قرآنی را چنین برشمرد: استقراء، تفسیر موضوعی بیرونی، بهره‌گیری از قضایای اقتصادی اخباری اسلامی، امضاء، کشف، نظام‌مند، تاسیس (رستم‌نژاد و حسینی کوهساری؛ ۱۳۸۸).

۲- در مقاله «اعجاز اقتصاد قرآن کریم»، عنوان می‌شود که اعجاز علمی قرآن، آموزه‌ها یا نظام‌هایی از آموزه‌های اقتصادی قرآنی است که بشر الی الابد نتواند بدون بهره‌گیری از دین به آن سطح برسد به نحوی که این نظامها قابل دسترسی برای بشر نبوده و بلکه قابل تحدی نیز باشد. البته برخی اعجاز اقتصادی را وجود قوانین و مفاهیم اقتصادی در قرآن، قرن‌ها قبل از تدوین علم اقتصاد و نوعی رازگویی علمی آیات قرآن یا اخبار غیبی آیات قرآن پیرامون مفاهیم اقتصادی دانسته‌اند. معارف قرآنی در هر کدام از قلمروهای عمده اقتصادی اسلام، از قبیل جهان بینی اقتصاد قرآنی، ایدئولوژی اقتصاد قرآنی، فلسفه اقتصاد قرآنی، مبانی ارزشی اقتصاد قرآنی، سازوکارهای اقتصاد قرآنی و ... به تنهایی می‌تواند موضوعی برای تحقیق اعجاز اقتصادی باشد. تحقیق در ادامه به بررسی سه کتاب مرتبط با اعجاز اقتصادی قرآن و بیان نقاط ضعف و قوت آنها- الف) کتاب «الاعجاز الاقتصادي للقرآن الکریم» دکتر «رفیق یونس المصری»، ب) کتاب «الاعجاز الاقتصادي فی القرآن الکریم دراسة تاصيلیة تطبیقیة»، دکتر «اسامه السید عبدالسمیع»، و ج) کتاب «المنظومة المعرفیة لآیات الربا فی القرآن الکریم نموذج للاعجاز القرآنی فی المجال الاقتصادي» اثر دکتر «رفعت السید العوضی»^۱ می‌پردازد (حسینی کوهساری، ۱۳۹۱).

۳- در مقاله «اخلاق تولید در سبک زندگی اسلامی بر اساس آیات و روایات» عنوان شده است که اسلام برای زندگی اقتصادی انسان‌ها در بخش تولید، مدل و الگو دارد. سبک زندگی اسلامی در تولید، بر مبنای اخلاق پایه ریزی شده است. اسلام برای اینکه تولید و توسعه اقتصادی، دنیا و آخرت انسان را آباد کند افراد را ملزم به رعایت اخلاق کرده است. اخلاق تولید در سبک زندگی اسلامی بر اساس آیات و روایات به دو بخش تقسیم شده است. برخی از آن اخلاق‌ها جنبه ایجابی دارند و باید در تولید اسلامی رعایت شوند: کسب حلال، تخصص و تعهد، نظم و برنامه ریزی مانند مدیریت زمان و تقسیم کار، از جنبه‌های

۱- آقای رفعت السید العوضی متولد کشور مصر است که تحصیلات دوره ارشد و دکترا خود را در رشته اقتصاد دانشگاه الازهر به اتمام رسانیده و سپس به عنوان استاد اقتصاد اسلامی در دانشگاه الازهر، دانشگاه ام القری عربستان و دانشگاه قطر و نیز دانشگاه اسلامی اسلام آباد پاکستان مشغول تدریس می‌شود. وی در چندین طرح تحقیقاتی با المعهد العالمی للفکر الاسلامی همکاری داشته و در بسیاری از کنفرانس‌ها و همایش‌های علمی اقتصاد اسلامی شرکت داشته است، نویسنده صاحب چند تألیف در اقتصاد اسلامی و به طور مشخص چندین کتاب و مقاله در موضوعات اقتصاد قرآنی است.

ایجابی در اخلاق تولید هستند. برخی از اخلاق ها در تولید، جنبه سلبی دارند و در اسلام از آنها نهی شده است: افراط و تفریط در تولید، ظلم به نیروی کار، تخریب منابع طبیعی و محیط زیست از جنبه های سلبی در اخلاق تولید هستند که در سبک زندگی اسلامی باید از آنها پرهیز کرد. (اسلامپور و بحرینی، ۱۳۹۴)

۴- در مقاله «تبیین عامل های پر کننده شکاف بین نظر و عمل در رفتار اقتصادی خانواده مسلمان» نشان می دهد که به رغم آگاهی خانواده های مسلمان نسبت به نهی از اسراف، تبذیر و پیامدهای آنها، یکی از مسائل درگیر بیشتر خانواده ها در جایگاه مصرف کننده، نداشتن اعتدال در تخصیص درآمد به مخارج مصرفی است. شناسایی علت ها و عامل های قابل مدیریت این عدم اعتدال، برای اقتصاددانان و متولیان ترویج فرهنگ دینی و نظام آموزشی و پرورشی رسمی و غیررسمی می تواند اهمیت داشته باشد. در مقاله با استفاده از روش تحقیق تلفیقی به شناسایی این عامل ها و تعیین میزان هم بستگی آنها و ارتباطشان با رفتار مسرفانه پرداخته شده است. یافته ها نشان می دهد سازگاری رفتار با آموزه های اقتصادی اسلام - عدم اسراف و تبذیر - با نظم پذیری جمعی درون خانواده، آینده نگری و تقویت اراده، رابطه معنادار مستقیم دارد که تحت تأثیر عامل های ساختاری و زمینه ای قرار می گیرند. قاعده مند شدن خانواده نیز تحت تأثیر کیفیت انتقال آموزه های اقتصادی اسلام، فرصت سازی و فرصت یابی تربیتی درون خانواده و کنش و واکنش درون خانواده نسبت به رعایت آموزه اقتصادی اسلام و کیفیت منبع تأمین معیشت درون خانواده است (ارشدی، ناجی میدانی، سلیمی فر و مهرام، ۱۳۹۴).

۵- در مقاله «طراحی مدل تحلیل رفتار مصرف کننده بر اساس آموزه های اسلام»، که متشکل از سه متغیر بخل، میانه روی و اسراف، بر اساس دو بُعد رفتار مصرف کننده در ارتباط با خود و در ارتباط با دیگران، در قالب یک پیوستار، است. بر اساس این مدل، نه نوع الگوی مصرف به دست آمده که می توان گفت هر یک از افراد بر اساس یکی از این الگوها عمل می کنند. این الگوها عبارت اند از: ۱- مسرف، ۲- مسرف دیگران - میانه رو خود، ۳- مسرف دیگران - بخیل خود، ۴- میانه رو دیگران - مسرف خود، ۵- میانه رو، ۶- میانه رو دیگران - بخیل خود، ۷- بخیل دیگران - مسرف خود، ۸- بخیل دیگران - میانه رو خود ۹- بخیل. ضمناً به منظور تحلیل وضعیت رفتار مصرف کننده و هدایت آن به سمت الگوی مطلوب (میانه روی در مصرف)، دستگاه مختصات تحلیل الگوهای مصرف، ابداع شده است. بر اساس این دستگاه، فضای مصرف، متشکل از چهار منطقه راهبردی اسراف محور، اسراف و یخل محور، بخل محور و بخل/ اسراف محور است (صادقی مال امیری، ۱۳۹۲).

۶- در مقاله «بررسی اصول موضوعه رفتار مصرف کننده در اقتصاد اسلامی و اقتصاد متعارف» عنوان شده است که هر سیستم اقتصادی، برای توضیح رفتار عاملان خود هدف مشخصی را در نظر می گیرد. این موضوع در خصوص مصرف کنندگان نیز صدق می کند. در سیستم سرمایه داری ارضای خواسته های نفسانی به عنوان هدف مصرف کنندگان لحاظ می گردد. در اسلام، برای یک فرد مصرف کننده علاوه بر رفع نیازهای معقول و مورد نظر در تعالیم این دین مقدس، هدفی بزرگتر و غیر قابل مقایسه با این هدف مادی، معین می شود، بنابراین در اقتصاد اسلامی بر خلاف اقتصاد سرمایه داری نمی توان هدف غایی را پیشینه کردن لذت های مادی و کمینه کردن رنجهای این دنیا دانست و از آثار فعالیت های این دنیا در

جهان آخرت چشم پوشید. از دیدگاه اسلام، انسانی سعادت مند است که مجموع لذات دنیوی و اخروی اش را حداکثر کند. فرد مسلمان در رفتار مصرفی خویش لذت حاصل از مصرف را در دو جهان می‌سنجد. (سهیلی، نظریور و حسینیان، ۱۳۸۹)

۷- مقاله «الگوی انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام» در صدد پاسخ به این پرسش است که الگوی انسان اقتصادی با تکیه بر آموزه‌های اسلامی چگونه قابل ترسیم است؟ تعریف این الگو چیست؟ مهمترین عنصر یا عناصر این تعریف کدامند؟ فرضیه‌ای که مقاله به دنبال اثبات آن می‌باشد این است که مهمترین قاعده رفتاری در الگوی انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام، بیشینه‌سازی بهره‌مندیهای مادی، معنوی و آخرتی با بهترین ترکیب می‌باشد. ابعاد سه‌گانه وجودی (مادی، معنوی و اخروی) و (مطلق‌گرایی و لذت‌پذیری به عنوان دو امر از امور فطری) از مبانی انسان‌شناسی قرآن کریم هستند که در شکل‌گیری این الگو نقش بسزایی دارند. (هادوی نیا، ۱۳۹۸)

۸- در رساله «مفاسد اقتصادی؛ ریشه‌ها، پیامدها و راه‌حلهای آن از منظر قرآن کریم و سنت» با توجه به اصل ضرورت مبارزه با مفاسد اقتصادی، فقدان و خلاء مباحث نظری و نبود یک طرح علمی و استراتژی شفاف و کارآمد، به ضرورت اهمیت بحث و تحلیل آیات قرآنی و سنت، که موجب آشنایی و شناخت ابعاد مفاسد اقتصادی می‌شود، اشاره شده است. در آموزه‌های قرآن کریم و سنت معصومین (علیهم‌السلام)، فساد اقتصادی، به هرگونه انحراف از ضوابط شرعی که موجب اختلال در نظام اقتصادی گردد گفته می‌شود. حاکمیت آن، آثار و پیامدهای مخرب اخروی و دنیوی در تمامی عرصه‌ها (اعم از اقتصاد، فرهنگ، سیاست و غیره) به دنبال خواهد داشت و زمینه سقوط و نابودی جامعه‌ای را فراهم می‌کند. در تحقق مفاسد اقتصادی، مجموعه‌ای از عوامل و ریشه‌های درونی (اعتقادی، اخلاقی و روانی) و بیرونی (فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اجرایی) مؤثر هستند و هر یک از عوامل آن نیز با یکدیگر دارای ارتباط متقابل می‌باشند. در مبارزه با مفاسد اقتصادی با دو راه حل (پیشگیرانه) و سلبی (برخوردی و سرکوبگرانه)، به طور قاطع با تمامی مصادیق و نمودهای مختلف مفاسد اقتصادی در جامعه اسلامی مبارزه می‌کند. این دستورات نظری و عملی اسلام، هرکدام به نحوی نقش بازدارندگی و کنترل مفاسد اقتصادی را در فرد و اجتماع در کوتاه مدت و بلند مدت دارند (رضایی، ۱۳۹۵).

۹- در مقاله «اقتصاد قرآنی بهترین الگوی اقتصادی در شرایط تحریم» تفاوت اساسی اقتصاد اسلامی با سایر مکاتب اقتصادی در وحی عنوان شده. در حالی که نظریه پردازان اقتصاد سرمایه‌داری حول محورهای مطلوبیت، سود و رفاه مادی و افق زمانی کوتاه مدت می‌چرخند و از معاد و توجه به آخرت اثری دیده نمی‌شود و نگرش به خالق مبتنی بر فلسفه رئالیسم و قطع رابطه با مبدا است. در مکتب اسلام اهداف اقتصادی شامل، عدالت اقتصادی و اجتماعی، قدرت اقتصادی حکومت اسلامی، رشد اقتصادی و استقلال می‌باشد. در اقتصاد مدنظر قرآن، سعی بر این است با استفاده از سلاح پویایی اقتصاد، حاکمیت سیاسی دولت اسلامی در روابط با بیگانگان حفظ شود، زیرا در روابط خارجی بین دولت‌ها، مناسبات اقتصادی و سیاسی بسیار به هم پیوسته و درهم تنیده‌اند؛ با این تصور رفتارهای اقتصادی مفید که در حوزه ارزش‌های اسلامی مجاز باشد، انجام آن مطلوب و شایسته است (نویخت وند، جابر؛ محمدرضا موسوی شوشتری و وحیده نیکو نام طوسی؛ ۱۳۹۲).

۱۰- در مقاله «اقتصاد اسلامی، تخصیص درآمد و رفتار مصرفی» با توجه به اینکه بخش عمده ای از مباحث اقتصادی به مصرف اختصاص دارد که این خود حاکی از اهمیت آن در عرصه اقتصاد است، عنوان شده که یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار در نحوه مصرف، درآمد است. با توجه به اینکه ملاک رفتار عقلایی در اقتصاد اسلامی، تطابق آن با معیارها و ارزشهای اسلامی است، این مقاله نشان می دهد که هدف مصرف کننده در جامعه اسلامی، حداکثرکردن رضایت خداوند است و با توجه به این هدف درآمد خود را در سه حوزه مخارج مصرفی، مخارج مشارکت اجتماعی (انفاق فی سبیل الله) و مخارج سرمایه گذاری تخصیص می دهد. الگوی تخصیص درآمد در اقتصاد اسلامی کارکردهای اقتصادی مهمی همچون کاهش فقر و بهبود توزیع درآمد، افزایش کارایی بازار، رشد اقتصادی، تعدیل نوسانات اقتصادی، افزایش سطح رفاه عمومی، عدم تخریب محیط زیست و ... دارد. بنابراین اگر فرد فرد اعضای جامعه ی اسلامی با توجه به دستورات قرآن کریم و پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و ائمه اطهار (علیهم السلام)، خود را ملزم به رعایت احکام و دستورات دین مبین اسلام بنمایند (رعایت مواردی چون؛ حرمت اسراف، و تبذیر، حرمت اتلاف، حرمت اتراف و...) - جامعه ی اسلامی به رشد و بالندگی و سرفرازی در برابر جوامع غیر اسلامی خواهد رسید. (علم الهدی و آق آتابای، ۱۳۹۳)

۱۱- در مقاله «آشنایی با آیات اقتصادی قرآن کریم (۱)» ضمن بیان اینکه: ۱- قرآن کریم کتابی است زمان شمول و جهان شمول که همگام با زمان و تطورها و تحولاتها به نیازهای زندگی انسان پاسخ می دهد. ۲- قرآن کریم تبیان جامعی است که موضوعات مبتلا به جامعه بشری را به نحو مطلوب تبیین نموده است. (تبیاناً لكل شیء) (نحل/ ۱۶/ ۸۹) ۳- قرآن کریم کتابی واقع نگر است که با توجه به واقعیت های زمان و مکان و زندگی انسان و شرایط محیط و نیازهای او، آهنگ پر کشیدن انسان به مقصد اعلی و مقصود والا را داشته و دارد. بخشی از آیات قرآن پیرامون اقتصاد و احکام و اخلاق اقتصادی است که بر بنیان توحید و فطرت توحیدی انسان نهاده شده است. در این پژوهش کلیات و تعاریف مکتب اقتصادی قرآن منطبق با جهان بینی توحیدی و قواعد شرعی و کاربرد اقتصادی آنها، عقود اقتصادی، اهداف اقتصادی اسلام، اصول و راهبردها، مفاهیم عملی اقتصاد قرآنی همچون تأمین اجتماعی، مالکیت، تولید، کار، سرمایه گذاری، بهره وری، تجارت، محیط زیست، توزیع، فقر و ثروت، نفقه، ربا، مصرف، اقتصاد داخلی، مالیات، ثروت های عمومی، منابع طبیعی و درآمدهای عمومی مطرح گردیده است (علاء الدین، ۱۳۹۰).

۱۲- در رساله «شناخت مبانی قرآنی و اصول حاکم بر تولید و مصرف» باتوجه به اینکه بخش قابل توجهی از آیات قرآن کریم به مباحث اقتصادی مشعر است؛ بازنگری و تحول هدفمند در ساختارهای نظری و عملی این نهاد در مکتب وحی منجر به بالندگی بیش از پیش آن می شود؛ زیرا اصلاح و فساد هر یک، از شعون زندگی در سایر مسائل موثر است؛ و ممکن نیست در اجتماعی که سیاست و فرهنگ و قضاوت و اخلاق و اقتصاد، فاسد باشد دین از فساد مبرا باشد و بالعکس. ره آورد پژوهش این که: ۱- در اسلام انجام وظایف دینی و عبادات- به طور مستقیم (مانند خمس و زکات) یا غیر مستقیم (تأثیر نان در نماز خواندن و روزه گرفتن)- وابسته به امور اقتصادی است. ۲- نیل به اقتصاد سالم، تنها در پرتو تربیت صحیح و جامع انسانها با تکیه بر وحی ممکن است ۳- تولید لزوماً برای نیاز نیست و مصرف هم لزوماً باعث رفع نیاز نیست؛ و این دو تنها شامل مادیات نمی شود بلکه باید توجه داشت که زمان و مکان هم جزء مصرفی ها هستند.

۴- تحقق کامل اقتصاد اسلامی و قرآنی تنها با افزودن و کاستن مواد درسی و کارهایی از این دست، حاصل نمی شود؛ بلکه تحول مبنایی و اصلاح همه عناصر اقتصاد بر اساس نگرش اسلام به هستی، انسان و ارزشها ضروری است (توکلی خانیکی، ۱۳۹۴).

۱۳- رساله «ارائه الگوی توسعه عدالت در سازمان از دیدگاه قرآن و روایات با توجه به الگوهای موجود در این زمینه»، ضمن معرفی موضوع عدالت سازمانی، به بررسی آن از دیدگاه قرآن و احادیث می پردازد. سازمان، مهم ترین پدیده اجتماعی معاصر است و برقراری عدالت در آن، باعث حل شدن مهم ترین مسئله در سازمان؛ یعنی ظلم و نیز باعث افزایش کارایی کارمندان و بهبود وضعیت روحی آنها می شود. سازمان به حدی در جامعه امروزی توسعه یافته است که به جرئت می توان گفت اصلاح سازمان؛ یعنی اصلاح جامعه. نتایج و یافته ها عبارتند از: ۱- عدالت همانند حق در تعریف و توصیف، معنایی وسیع دارد و در قرآن، متأثر از موصوف، عدالت دارای هشت معنی است؛ ۲- عدالت در سازمان، به دو بخش «سازمان عادل»، که شامل عدالت در تمام اجزای نرم و سخت سازمان است و «عدالت سازمانی»، که شامل رفتارها و روابط سازمان با خداوند، خود و دیگران است تقسیم می شود؛ ۳- عدالت در سازمان؛ یعنی بحث از اهداف عالی عادلانه، ساختار عادلانه، راهبرد عادلانه، نیروی انسانی عادلانه، نظامهای عادلانه، سبکهای مدیریتی عادلانه، رابطه عادلانه با خداوند، رابطه عادلانه با دیگران و رابطه عادلانه با خود (عدالت توزیعی، رویه ای و مرادده ای)؛ ۴- عدالت در سازمان از دیدگاه قرآن و روایات، توحیدمحور و حق مدار و دارای آرمان است (محمدنژاد چاوشی، ۱۳۹۳).

۱۴- در رساله «تحلیل رفتار خیرخواهانه در ایران»، ضمن بیان اینکه در علم اقتصاد، عدم قطعیت وجود دارد که می تواند ناشی از قلم افتادن متغیرهای موثر باشد. در عین حال باز نگری در اصول موضوع این علم و توجه به رفتار خیرخواهانه می تواند با توجه به زوایای دیگری از رفتار اقتصادی انسان، بر دقت علم بیفزاید. علاوه بر آن، مطالعات پیشین نشان داده است، رفتار خیرخواهانه باعث بهبود بهره وری، اشتغال، آموزش، محیط زیست و... می گردد. این تحقیق، با تفکیک رفتار خودخواهانه، رفتار خیرخواهانه درون خانوار و رفتار خیرخواهانه بیرون خانوار، شاخص های کمی برای آنان معرفی، و سپس میزان تاثیر متغیرهای مختلف بر این شاخص ها را برآورد کرده است. همینطور نشان داده است که رفتار خودخواهانه مشابه کالای پست، رفتار خیرخواهانه درون خانواده مشابه کالای عادی و رفتار خیرخواهانه بیرون خانواده مشابه کالای لوکس می باشد. علاوه بر محاسباتی که برای کل کشور، به تفکیک برای جوامع شهری و روستایی، رفتار این دو با هم مقایسه گردید. اطلاعات لازم از بودجه خانوار طی سال های ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۷ تهیه شده و نتایج حاصله فرضیه های تحقیق را تایید کرده اند. (نهضتی، ۱۳۸۹)

۱۵- در رساله «تبیین عوامل واسطه ای در مسیر اثرگذاری آموزه های اسلامی بر مخارج مصرفی خانواده های مسلمان» مطرح شده است، بررسی چگونگی تأثیرپذیری مخارج مصرفی خانواده های مسلمان از آموزه های صریح اقتصادی اسلام مانند پرهیز از مصرف مسرفانه، یکی از نیازهای جامعه ای ایران و از دغدغه های اقتصاددانان اسلامی است. روش کیفی منتخب، نظریه پردازی داده بنیاد (تجربه محور) و ابزار آن، مصاحبه ای باز با ۱۴ نفر از صاحب نظران اقتصاد اسلامی، روانشناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی بود. روش کمی، پیمایشی و ابزار آن، توزیع پرسش نامه بین ۲۸۶ والدین دانش آموزان دبستانی شهر مشهد بود. یافته های

حاصل از تحلیل داده‌های کیفی در سه مرحله‌ی کدگذاری باز، محوری و انتخابی نشان داد، با ثابت در نظر گرفتن شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر، هم‌افزایی آخرت‌باوری، کیفیت بالای انتقال آموزه، تقویت سطح شناخت آموزه، تأمین منبع معیشت خانواده از راه حلال و به‌طور درون‌زا، فرصت‌سازی تربیتی درون خانواده و کنش و واکنش مناسب نسبت به رعایت آموزه در درون خانواده، می‌تواند منجر به «تقویت آینده‌نگری»، «کاهش سستی اراده» و پدیده‌ی محوری «نظم‌پذیری جمعی درون خانواده» و در نتیجه کاهش مصرف مسرفانه گردد. در صورت ضعیف بودن عوامل مذکور، این نظم جمعی، تحت تأثیر عوامل «زمینه‌ای» و «ساختاری» تضعیف شده و مصرف مسرفانه بیشتر می‌شود. بر اساس یافته‌های کمی، با ثابت در نظر گرفتن شرایط زمینه‌ای و ساختاری، پرهیز از مصرف مسرفانه با نظم‌پذیری جمعی درون خانواده (قاعده‌مندی)، آینده‌نگری و تقویت اراده، رابطه‌ی معنادار مستقیم دارد. همچنین یافته‌های کمی نشان داد نظم‌پذیری جمعی خانواده‌ی مسلمان با کیفیت انتقال آموزه‌های اقتصادی اسلام، فرصت‌سازی تربیتی درون خانواده، کنش و واکنش درون خانواده نسبت به رعایت آموزه‌ی اقتصادی اسلام و کیفیت منبع تأمین معیشت درون خانواده تبیین می‌شود. پیشنهاد می‌شود با تقویت عوامل مذکور به سمت تشکیل و تقویت خانواده‌های آینده‌نگر، نظم‌پذیر (برنامه‌محور) و با اراده جهت‌گیری کرده تا مخارج مصرفی خانواده با آموزه‌های اسلامی سازگار شوند. (ارشدی، ۱۳۹۵)

۱۶- در رساله «ارتباط دینداری با رفتار اقتصادی - کاربردی از اقتصاد آزمایشگاهی: مطالعه رفتار اعتماد، مشارکت و انصاف»، ارتباط دینداری را با رفتار مشارکت، اعتماد و انصاف در سطح خرد بررسی می‌نماید، بدین منظور از استانداردهای اقتصاد آزمایشگاهی برای اجرای بازی‌های رفتاری بهره‌برده است. بازی کالای عمومی با پول واقعی و فرضی در تکرارهای پنج مرحله‌ای برای ۶۳ و ۷۶ نفر اجرا شد. همچنین یک بازی سرمایه‌گذاری تقابلی با ۱۰۴ نفر و یک بازی اولتیماتوم با تولید برای ۱۱۸ نفر از دانشجویان دانشگاه مازندران که به صورت تصادفی انتخاب شدند برگزار شد. شواهد تحقیق، مشابه با نتایج پژوهش‌های گذشته در دنیا، نتوانست تأثیر معنی‌دار شاخص کلی دینداری بر رفتار اقتصادی را تأیید کند. با این وجود، بعد از ورود ابعاد مختلف دینداری به رگرسیون پس‌رو، رابطه آماری معنادار بین برخی از این ابعاد با رفتارهای عام‌گرای تحقیق مشاهده شد. افزایش شاخص‌های اخلاقیات و عبادیات حدود ۲۶ و ۲۷ درصد از بالا بودن مشارکت را به ترتیب، در دو بازی مشارکت با پول و بدون پول تبیین نمودند. نتایج نشان داد، شاخص عبادیات با میزان اعتماد به دیگران، رابطه منفی و با شاخص امانتداری رابطه مثبت دارد. اخلاقیات و جنسیت به عنوان عاملی برای توضیح دهندگی انصاف در بازی دیکتاتور شناسایی شده است. (انصاری سامانی، ۱۳۹۳)

۱۷- در رساله «طراحی الگوی سبک زندگی اسلامی و تأثیر آن بر فرآیند تصمیم‌گیری خرید مصرف‌کننده»، از دیدگاه رفتار مصرف‌کننده، الگوی مصرف و خرید مردم به‌عنوان یک پدیده فرهنگی تلقی می‌گردد، چراکه الگوها و ویژگی‌های رفتاری یک فرهنگ خاص، در قالب مصرف اقلام مادی مانند لباس، غذا و خانه تبلور می‌یابد. از طرف دیگر سبک زندگی دستاورد عینی فرهنگ است و بخشی از جلوه عینی و مصداق خارجی فرهنگ شمرده و عملاً مفهوم «سبک زندگی» برای تعیین رفتار مصرفی استفاده می‌شود. همچنین ارزش‌ها و آموزه‌های اسلامی منجر به شکل‌گیری یک نوع سبک زندگی اسلامی می‌شود

که این شیوه و سبک زندگی عملا می تواند رفتار مصرف و خرید افراد را شکل داده و تحت تاثیر قرار دهد. نتایج بیانگر آن است که مضامین شناسایی شده سبک زندگی اسلامی در حوزه مصرف که در سه مضمون فراگیر بینش، گرایش و کنش خلاصه می شوند، دارای ارتباط و اثر مستقیم بر هر یک از مراحل پنج گانه فرآیند تصمیم گیری خرید بوده و از این میان سهم بینش ها و گرایش ها از این ارتباط و تاثیر گذاری بیشتر می باشد. (نظر پور، ۱۳۹۴)

۱۸- «ارشدی و دیگران»، در مقاله «تبیین عامل های پر کننده شکاف بین نظر و عمل در رفتار اقتصادی خانواده مسلمان» نشان می دهند که به رغم آگاهی خانواده های مسلمان نسبت به نهی از اسراف، تبذیر و پیامدهای آنها، یکی از مسائل درگیر بیشتر خانواده ها در جایگاه مصرف کننده، نداشتن اعتدال در تخصیص درآمد به مخارج مصرفی است. یافته ها نشان می دهد سازگاری رفتار با آموزه های اقتصادی اسلام - عدم اسراف و تبذیر - با نظم پذیری جمعی درون خانواده، آینده نگری و تقویت اراده، رابطه معنادار مستقیم دارد که تحت تاثیر عامل های ساختاری و زمینه ای قرار می گیرند. قاعده مند شدن خانواده نیز تحت تاثیر کیفیت انتقال آموزه های اقتصادی اسلام، فرصت سازی و فرصت یابی تربیتی درون خانواده و کنش و واکنش درون خانواده نسبت به رعایت آموزه اقتصادی اسلام و کیفیت منبع تأمین معیشت درون خانواده است. (ارشدی، ناجی میدانی، سلیمی فر و مهرا، ۱۳۹۴)

۱۹- «صادقی مال امیری»، در مقاله «طراحی مدل تحلیل رفتار مصرف کننده بر اساس آموزه های اسلام»، با رویکرد اکتشافی بر محور ادبیات اسلامی پرداخته و به مدل تحقیق، متشکل از سه متغیر بخل، میانه روی و اسراف دست یافته است. متغیرهای بخل، میانه روی و اسراف بر اساس دو بعد رفتار مصرف کننده در ارتباط با خود و در ارتباط با دیگران، در قالب یک پیوستار، مدل تحلیل رفتار مصرف کننده را شکل می دهند. بر اساس این مدل، نه نوع الگوی مصرف به دست آمده که می توان گفت هر یک از افراد بر اساس یکی از این الگوها عمل می کنند. این الگوها عبارت اند از: ۱- مسرف، ۲- مسرف دیگران - میانه رو خود، ۳- مسرف دیگران - بخیل خود، ۴- میانه رو دیگران - مسرف خود، ۵- میانه رو، ۶- میانه رو دیگران - بخیل خود، ۷- بخیل دیگران - مسرف خود، ۸- بخیل دیگران - میانه رو خود ۹- بخیل. ضمنا به منظور تحلیل وضعیت رفتار مصرف کننده و هدایت آن به سمت الگوی مطلوب (میانه روی در مصرف)، دستگاه مختصات تحلیل الگوهای مصرف، ابداع شده است. بر اساس این دستگاه، فضای مصرف، متشکل از چهار منطقه راهبردی اسراف محور، اسراف و بخل محور، بخل محور / اسراف محور است. (صادقی مال امیری، ۱۳۹۲)

۲۰- «سهیلی و دیگران»، در مقاله «بررسی اصول موضوعه رفتار مصرف کننده در اقتصاد اسلامی و اقتصاد متعارف» عنوان کرده اند در سیستم سرمایه داری ارضای خواسته های نفسانی به عنوان هدف مصرف کنندگان لحاظ می گردد. در اسلام، برای یک فرد مصرف کننده علاوه بر رفع نیازهای معقول و مورد نظر در تعالیم این دین مقدس، هدفی بزرگتر و غیر قابل مقایسه با این هدف مادی، معین می شود، بنابراین در اقتصاد اسلامی بر خلاف اقتصاد سرمایه داری نمی توان هدف غایی را بیشینه کردن لذت های مادی و کمینه کردن رنجهای این دنیا دانست و از آثار فعالیت های این دنیا در جهان آخرت چشم پوشید. از دیدگاه اسلام، انسانی سعادت مند است که مجموع لذات دنیوی و اخروی اش را حداکثر کند. فرد مسلمان

در رفتار مصرفی خویش لذت حاصل از مصرف را در دو جهان می‌سنجد. (سهیلی، نظریور و حسینیان، ۱۳۸۹)

مقالات مطرح شده در پیشینه، هر کدام خصوصیتی دارند که آن را از کار حاضر متمایز می‌سازد: ۱- تنها به بخشی از رفتار اقتصادی پرداخته اند ۲- تنها به یکی از ابعاد مصرفی یا تولیدی پرداخته اند. ۳- برخی مقالات نیز موضوعاتی غیر از رفتار اقتصادی در قرآن را مورد بررسی قرار داده اند. ۴- برخی از مقالات نیز به طور انحصاری محور کارشان قرآن نیست. بنابراین در این مقاله نویسندگان ضمن اینکه سعی دارند که تمامی رفتارهای اقتصادی را در سه زمینه، مصرف، تولید و مبادله را فقط در کتاب قرآن مجید مورد مذاقه قرار دهند؛ نوآوری عمده آن درمقایسه بین رفتارهای اقتصادی در دیدگاه دومکتب سرمایه داری و اقتصاد اسلامی است.

تعریف رفتار^۱

از رفتار تعاریف و معانی متفاوتی در منابع مختلف آورده شده است که به برخی از آنها در اینجا اشاره می‌شود:

- ۱- رفتار: روش، رفتن، طرز حرکت، طرز عمل (عمید، ۱۳۶۲: ۵۴۵)
 - ۲- رفتار: سلوک، نحوه معاشرت، (فرقان ۶۳ و ۶۴)؛ نهج البلاغه خطبه ۱۹۳ در صفت متقین «... پوشش آنها اعتدال و میانه روی و رفتارشان فروتنی و تواضع است...» (حسینی دشتی؛ جلد ۵: ۶۸۵)
 - ۳- رفتار را آنچه ما انجام می‌دهیم، روش کار مشخص در یک وضع و موقع خاص و معین است. (سعیدیان، جلد ۴، ۳۵۱۸)
 - ۴- رفتار شامل همه فرآیندهایی است که حیوان از طریق آنها محیط خارج و حالات درونی بدن خود را حس و نسبت به تغییراتی که در آنها ادراک کرده، واکنش نشان می‌دهد. (منینگ، اوبری، ۱۳۸۳: ۱۲)
 - ۵- رفتار به هر نوع عمل، کردار و یا اندیشه ای گفته می‌شود که از موجود زنده سر می‌زند. (پارسا و اصغری، روانشناسی عمومی، ص ۴)
- با تکیه بر فرهنگ قرآنی، خاستگاه رفتار انسان فطرت است. (هادوی نیا، ۱۳۹۶، ص ۲۳)

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

با توجه به تعریف رفتار و اقتصاد می‌توان گفت که رفتار اقتصادی، نوعی راه و خط مشی است که در زمینه های تولید، مبادله و مصرف کالاها و خدمات از انسانها سر می‌زند. رفتارهای اقتصادی را به شکل های مختلف می‌توان دسته بندی کرد، در اینجا ابتدا تمامی رفتارها در زمینه تولید، مبادله و مصرف از متن قرآن با مراجعه به خود کتاب علاوه تفاسیر المیزان، نمونه، نور و تسنیم استخراج شده و سپس از همدیگر تفکیک و تلخیص گردیده است. بخشی از رفتار اقتصادی در قسمتهای مربوط به مصرف، تولید و مبادله (به صورت کلی) دسته

1- BEHAVIOR

2- Maning Aubrey

بندی شود. به نظر می رسد در قرآن بیشترین موردی که در رابطه با رفتار اقتصادی مطرح گردیده است در خصوص رفتار کلی یعنی تمامی حوزه های رفتار اقتصادی انسانها شامل مصرف، تولید و توزیع می باشد؛ این رفتارها را می توان به دو دسته مثبت و منفی تفکیک کرد:

الف) رفتار منفی اقتصادی کلی مانند پیروی از رفتار اقتصادی مغضوبین و گمراهان و گمراه کنندگان، دنیا طلبان، کافران، مشرکان، فاسقان، پیروان از گامهای شیطان، حسودان، شهوت رانان، متجاوزان، پیمان شکنان و خیانتگران، حریصان به دنیا، مفسدان در زمین، غافلان، ناسپاسان، دروغگویان، کوردلان، زورگویان، نافرمانان، نادانان، مجادله کنندگان، متکبران، مسرفان، نومیدان از رحمت الهی، خریداران سخن بیهوده، ریشخند کنندگان، خوشگذرانان، وسوسه گران و ... است.

ب) رفتار مثبت اقتصادی کلی مانند کسانی که در صراط مستقیمند، هدایت یافتگان، مؤمنان، نیکوکاران و متقین، آخرت طلبان، عادلان، سبقت گیرندگان در کارهای نیک، فطرت طلبان، منصفان، حریص و دلسوز و مهربان نسبت به مؤمنان، بصیران، سپاسگزاران، راستگویان، حق گرایان، مخلصان و مخلصان، خردمندان و دانایان، جدال کنندگان احسن، بشارتگران و بیم دهندگان، متعادلان و میانه روان، امینان، متوکلان، توبه کنندگان، آمران به معروف و ناهیان از منکر، بندگان خدا و ... است. برای مثال اگر مؤمنان با عمل به قوانین و مقررات الهی می توانند همان چیزی که بشریت در طول تاریخ دنبال کرده یعنی آسایش و رفاه مادی را به همراه تکامل و پیشرفت و عروج معنوی را بدست آورد (خامنه ای «مقام معظم رهبری»، ۱۳۷۹، چ ۳: ص ۳۸). علاوه بر مواردی که مربوط به هر سه زمینه مصرف، تولید و مبادله است به صورت جداگانه، در هر کدام از این سه حوزه نیز رفتار خاص اقتصادی در قرآن وجود دارد. رفتار اقتصادی در زمینه مصرفی که به طور خلاصه در جدول شماره ۱ آمده است، مواردی متعددی را شامل می شود:

۱- پرداخت زکات، کفارات، خمس، انفاق، صدقات، واجبات مالی و دادن مال با وجود دوست داشتن به خویشاوندان، یتیمان، بینوایان، در راه ماندگان، و گدایان و در راه آزاد کردن بندگان از رفتارهای مصرفی اقتصادی انسانهای مؤمن، در کنار سایر فرائض برشمرده است.

۲- در زمینه خوردن و نوشیدن استفاده از چیزهای حلال و خوردن رزق الهی توصیه شده است و از تحریم چیزهای حلال منع شده است، ضمن اینکه چیزهای حرام تحریم شده است.

۳- از رفتارهای دیگر اقتصادی در زمینه مصرف، دادن قرض الحسن به دیگران، مهلت به آنان در صورت مضیقه و یا بخشش به افراد تنگدست است.

۴- از دیگر رفتار اقتصادی مصرفی می توان به نخوردن اموال مردم به ناروا و توصیه خاص در مورد اموال یتیمان را متذکر گردید.

۵- عدم بخل، عدم اسراف و عدم سخت گیری، که ضمن نشان دادن عدم اتلاف منابع، حاکی از تعادل در امور مصرفی است.

۶- جهاد با مال و جان و دادن در راه خدا و قربانی کردن مورد دیگری است که در رفتار اقتصادی در زمینه مصرف در آیات مختلف یادآوری شده است.

جدول ۱. آدرس و خلاصه رفتار اقتصادی مصرفی در سوره های قرآن

ردیف	نوع رفتار مصرفی	آدرس (سوره و آیه)
۱	پرداخت زکات	۱- بقره/ ۴۳؛ ۲- بقره/ ۸۳؛ ۳- بقره/ ۱۱۰؛ ۴- بقره/ ۲۷۷؛ ۴- نساء/ ۱۶۲؛ ۵- نساء/ ۷۷؛ ۶- مائده/ ۱۲؛ ۷- مائده/ ۵۵؛ ۸- اعراف/ ۱۵۶؛ ۹- مریم/ ۳۰ تا ۳۳؛ ۱۰- مریم/ ۵۴ و ۵۵؛ ۱۱- انبیاء/ ۷۱ تا ۷۵؛ ۱۲- حج/ ۳۹ الی ۴۱؛ ۱۳- حج/ ۷۷ و ۷۸؛ ۱۴- مؤمنون/ ۱ الی ۱۱؛ ۱۵- نور/ ۳۵ الی ۳۸؛ ۱۶- نور/ ۵۶ و ۵۷؛ ۱۷- نمل/ ۱ الی ۶؛ ۱۸- روم/ ۳۹؛ ۱۹- لقمان/ ۱ تا ۵؛ ۲۰- احزاب/ ۲۸ الی ۳۳؛ ۲۱- فصلت/ ۶ الی ۸؛ ۲۲- مزمل/ ۲۰؛ ۲۳- بینه/ ۵؛ ۲۴- ماعون/ ۴ الی ۷
۲	خوردن چیزهای پاکیزه	۱- بقره/ ۵۷؛ ۲- بقره/ ۱۶۸؛ ۳- بقره/ ۱۷۲؛ ۴- طه/ ۵۳ و ۵۴؛ ۵- طه/ ۸۰ تا ۸۲؛ ۶- مؤمنون/ ۵۱؛ ۷- نور/ ۶۱؛ ۸- یس/ ۷۱ الی ۷۳؛ ۹- غافر/ ۶۴؛ ۱۰- حاقه/ ۲۴
۳	پرداخت کفاره	- بقره/ ۱۸۴
۴	انفاق	۱- بقره/ ۱۹۵؛ ۲- بقره/ ۲۱۵؛ ۳- بقره/ ۲۱۹؛ ۴- بقره/ ۲۵۴؛ ۵- بقره/ ۲۶۱؛ ۶- بقره/ ۲۶۲؛ ۷- بقره/ ۲۶۵؛ ۸- بقره/ ۲۷۰؛ ۸- بقره/ ۲۷۲؛ ۹- بقره/ ۲۷۴؛ ۱۰- آل عمران/ ۱۶ و ۱۷؛ ۱۱- آل عمران/ ۹۲؛ ۱۲- آل عمران/ ۱۱۷؛ ۱۳- آل عمران/ ۱۳۳ و ۱۳۴؛ ۱۴- انفال/ ۳۶؛ ۱۵- (توبه/ ۵۳ تا ۵۵)؛ ۱۶- توبه/ ۱۲۱؛ ۱۷- ابراهیم/ ۳۱ تا ۳۴؛ ۱۸- نحل/ ۷۵؛ ۱۹- حج/ ۳۴ و ۳۵؛ ۲۰- فرقان/ ۶۳ الی ۶۷؛ ۲۱- قصص/ ۵۱ الی ۵۵؛ ۲۲- سجده/ ۱۵ و ۱۶؛ ۲۳- سباء/ ۳۹؛ ۲۴- فاطر/ ۲۸ الی ۳۰؛ ۲۵- یس/ ۴۷؛ ۲۶- شوری/ ۳۶ الی ۳۹؛ ۲۷- محمد/ ۳۷ و ۳۸؛ ۲۸- حدید/ ۷؛ ۲۹- ممتحنه/ ۱۱؛ ۳۰- منافقون/ ۷؛ ۳۱- منافقون/ ۱۰؛ ۳۲- تغابن/ ۱۵؛ ۳۳- تغابن/ ۱۶
۵	مهلت دادن به تنگدست یا بخشش آن	- بقره/ ۲۸۰
۶	دادن قرض الحسن و پرداخت آن	۱- بقره/ ۲۴۵؛ ۲- حدید/ ۱۱؛ ۳- حدید/ ۱۸؛ ۴- تغابن/ ۱۷؛ ۵- مزمل/ ۲۰؛ ۶- نساء/ ۱۱ و ۱۲
۷	صدقه	۱- بقره/ ۲۶۴؛ ۲- بقره/ ۲۷۱؛ ۳- بقره/ ۲۷۳؛ ۴- توبه/ ۵۸ تا ۶۰؛ ۵- توبه/ ۷۹ ۶- توبه/ ۱۰۳؛
۸	دادن مال یا وجود دوست داشتن به خویشاوندان، یتیمان، بینوایان، در راه ماندگان، و گدایان و در راه آزاد کردن بندگان	۱- بقره/ ۱۷۷؛ ۲- نساء/ ۷ و ۸؛ ۳- انعام/ ۱۴۱؛ ۴- اسراء/ ۲۶ و ۲۷؛ ۵- نور/ ۲۲ ۶- روم/ ۳۸؛ ۷- ذاریات ۱۵ الی ۱۹؛ ۸- حشر/ ۷ و ۸؛ ۹- طلاق/ ۶؛ ۱۰- طلاق/ ۷؛

۱۱- قلم/ ۲۵ و ۲۶؛ ۱۲- معارج/ ۱۹ الی ۳۵؛ ۱۳- بلد/ ۱۲ الی ۱۷؛ ۱۸- ضحی/ ۴ الی ۱۰	
۹- نخوردن اموال به ناروا	- بقره/ ۱۸۸
۱۰- تحریم خوردن چیزهای حرام	۱- بقره/ ۱۷۳؛ ۲- مائده/ ۴۲
۱۱- عدم تحریم چیزهای پاکیزه	- مائده/ ۸۷ و ۸۸
۱۲- عدم بخل	۱- آل عمران/ ۱۸۰؛ ۲- اسراء/ ۲۸ و ۲۹؛ ۳- اسراء/ ۱۰۰؛ ۴- معارج/ ۱۹ الی ۳۵؛ ۵- محمد/ ۳۷ و ۳۸
۱۳- عدم سخت گیری	- نساء/ ۱۹ و ۲۰
۱۴- پرداخت واجبات مالی	۱- نساء/ ۱۱ و ۱۲؛ ۲- نساء/ ۲۴؛
۱۵- توصیه در باره یتیمان	۱- نساء/ ۲ تا ۶؛ ۲- نساء/ ۱۲۷؛ ۳- فجر/ ۱۵ الی ۲۰؛ ۴- بلد/ ۱۲ الی ۱۷؛ ۵- ماعون/ ۱ الی ۳؛
۱۶- عدم اسراف	۱- مائده/ ۳۲؛ ۲- انعام/ ۱۴۱؛ ۳- یونس/ ۱۲؛ ۴- اسراء/ ۲۶ و ۲۷؛ ۵- طه/ ۸۰ تا ۸۲؛ ۶- فرقان/ ۶۳ الی ۶۷؛ ۷- یس/ ۱۹؛ ۸- غافر/ ۴۳؛ ۹- ذاریات/ ۳۲ الی ۳۴؛
۱۷- پرداخت خمس	- انفال/ ۴۱؛
۱۸- جهاد با مال و جان	- توبه/ ۴۴؛
۱۹- خوراندن به تنگدست	۱- حج/ ۲۶ تا ۲۸؛ ۲- حج/ ۳۶؛ ۳- حاقه/ ۳۴؛ ۴- مدثر/ ۴۱ الی ۴۵؛ ۵- انسان/ ۷ الی ۱۱؛ ۶- فجر/ ۱۵ الی ۲۰؛ ۷- ماعون/ ۱ الی ۳؛
۲۰- خرج کردن در راه خدا	- مؤمنون/ ۵۷ تا ۶۱؛
۲۱- خوردن رزق خدا	- سباء/ ۱۵؛
۲۲- دادن قربانی	- کوثر/ ۱ الی ۳؛

منبع: یافته های تحقیق

منزلت عقل از منظر قرآن و احادیث

در بخش رفتار تولیدی اقتصادی نیز، با مراجعه به قرآن کریم که در جدول شماره ۲ خلاصه شده است شامل مواردی است: ۱- عدم سستی در کارها و تلاش و کوشش ونتیجه آن ۲- تعاون در کارها ۳- مالک سود وزیان و سرمایه بودن خداوند ۴- مسخر شدن عوامل تولید برای انسانها ۵- بسیج نیروها برای راه خداوند ۶- شرایط مدیریت و استخدام ۷- آموختن تدبیر و بالا بردن درجات توسط خداوند ۷- تأثیر عوامل غیر طبیعی بر تولید ۹- گنجینه ها و اندازه معین آن ۱۰- تولید محصولاتی همچون شیر، انواع نوشابه، رزق حلال و عسل ۱۱- آموختن فن ۱۲- عدم سخت گیری در کارها ۱۳- تولید مثل از راه طبیعی ۱۴- منافع چهار پایان ۱۵- وام ۱۶- تلاش بیهوده کافران و ۱۷- عدم سود دارایی و اندوخته.

جدول ۲. خلاصه شرح رفتار تولیدی

ردیف	شرح رفتار تولیدی	آدرس : سوره و شماره آیه
۱	عدم سستی در کارها و تلاش و کوشش ونتیجه آن	۶۷- (آل عمران/ ۱۳۹): نه سستی و نه غمگینی توسط مؤمنان به دلیل برتری ۴۴۳- (صافات/ ۵۸ الی ۶۱): برای بدست آوردن بهشت، کوشندگان باید بکوشند ۶۳۴- (نجم/ ۳۹): برای انسان جز حاصل تلاشش نیست ۶۲۶- (طور/ ۲۱): الحاق فرزندان به مؤمنان اگر آنها را پیروی کرده اند ونکاستن از کارهایشان؛ هر کسی در گرو دستاورد خویش است ۷۲۴- (مدثر/ ۳۸): هر کس در گرو دستاورد خویش است ۷۶۵- (غاشیه/ ۸ الی ۱۱): در قیامت چهره هایی شادابند که از کوشش خود خشنودند
۲	تعاون	۸۹- (مائده/ ۲): تعاون در نیکوکاری و پرهیزکاری- بر و تقوا-
۳	مالک سود وزیان و سرمایه	۹۶- (مائده/ ۷۶): مالک سود وزیان خداست ۱۴۲- (رعد/ ۱۶، ۱۷ و ۱۸): سود و مالکیت سود ۶۳۵- (نجم/ ۴۸): خداست که بی نیاز کرد و سرمایه بخشید
۴	مسخر شدن عوامل	۱۵۹- (نحل/ ۱۲ تا ۱۵): مسخر کردن شب و روز و ماه و ستارگان ۷۳۶- (نبأ/ ۸ الی ۱۱): جفت، خواب مایه آرامش، شب برای پوشش وروز برای معاش ۱۱۵- (توبه/ ۳۸، ۳۹ و ۴۱)- تولیدی
۵	بسیج نیروها برای راه خداوند	۱۳۸- (یوسف/ ۵۵ و ۵۶ و ۵۷): امانت داری و آگاهی ۳۳۱- (قصص/ ۲۶): دو ویژگی برای استخدام: نیرومندی و امین بودن
۶	شرایط مدیریت و استخدام	۱۳۹- (یوسف/ ۷۶)- کلی و تولیدی
۷	آموختن تدبیر و بالا بردن درجات توسط خداوند	۱۰۳- (اعراف/ ۹۶): همراهی ایمان و تقوا با برکات ۱۴۱- (رعد/ ۴): تعقل در کیفیت محصولات و برتری برخی بر سایر با وجود شرایط یکسان طبیعی ۵۰۹- (غافر/ ۸۲): عدم سودبخشی بیشتر کسانی که از لحاظ تعداد و نیرو و آثارآن در روی زمین استوارتر بودند
۸	تأثیر عوامل غیر طبیعی	۱۵۲- (حجر/ ۱۹ تا ۲۱)- تولیدی
۹	گنجینه ها و اندازه معین آن	۱۶۵- نشانه برای عقلا: ۱- زنده شدن زمین به وسیله باران ۲- بیرون آمدن شیر پاک از میان سرگین و خون ۳- گرفتن نوشابه های شیرین و رزق حلال از درخت خرما و انگور نحل/ ۶۵ تا ۶۷)- تولیدی
۱۰	تولید شیر، نوشابه، رزق حلال و عسل	

۱۱	آموختن فن	۲۳۱- (انبیاء/ ۷۸ تا ۸۰): آموختن فن زره سازی به حضرت داوود (ع)
۱۲	عدم سخت گیری در کارها	۳۳۲- (قصص/ ۲۷ و ۲۸): عدم سخت گیری در کارها
۱۳	تولید مثل	۳۴۸- (عنکبوت/ ۲۸ تا ۳۰): آمیزش با مردان، قطع توالد و تناسل
۱۴	منافع چهار پایان	۱۵۷- منافع چهارپایان(نحل/ ۵ تا ۸)- تولیدی ۴۴۲- آفریدن چهارپایان برای مالک شدن و رام کردن آنها برای سوار و خوردن و بدست آوردن منافع و نوشیدن آنها (یس/ ۷۱ الی ۷۳)
۱۵	وام	۶۵۳- (حدید/ ۱۱): وام نیکو و پاداش چندین برابر خدا ۶۹۳- (تغابن/ ۱۷): وام نیکوبه خدا و چندین برابر شدن ۷۲۲- (مزمّل/ ۲۰): وام نیکو به خدا و هر کار خوبی برای خود از پیش بفرستید، آن را نزد خدا بهتر و با پاداشی بیشتر باز خواهید یافت
۱۶	تلاش بیهوده	۷۶۴- (غاشیه/ ۱ الی ۴): چهره های زبون که تلاش کرده، رنج بیهوده بردند
۱۷	عدم سود دارایی و اندوخته	۸۰۱- (مَسَد/ ۱ و ۲): مرگ بر ابولهب که دارایی و اندوخته او سودی نکرد

منبع: یافته های تحقیق

- جدول شماره ۳، نیز در رابطه با رفتار اقتصادی مبادله ای در قرآن است که موارد ذیل را نشان می دهد:
- ۱- اکثر رفتار اقتصادی در رابطه با مبادله و داد و ستد، معامله این دنیا با آخرت است، و مشخصاً داد و ستد سودمند را مبادله ای می داند که این دنیا را با دنیای باقی معامله نماید. چنانچه خداوند جان و مال مؤمنان را به بهای بهشت می گیرد(توبه/ ۱۱۱)؛ بر همین اساس است که گفته می شود شهادت، مرگ تاجرانه و مرگ انسانهای زرنگ است(خامنه ای «مقام معظم رهبری»، ۱۳۹۷، چ ۱: ص ۷).
 - ۲- در معاملات بنابر انصاف گذاشته شده و پیمانها کامل و تمام داده شود.
 - ۳- زمان داد و ستد را وقتی قرار دهند که با رابطه با خداوند لطمه ای نزنند، اما بعد از آن برای بدست آوردن فضل خداوند مانعی وجود ندارد.
 - ۴- در معاملات رضایت طرفین شرط است و باید این موضوع رعایت شود.
 - ۵- در معاملات بایستی از هر گونه دریافت ربا که در حکم جنگ با خدا و پیامبر است دوری کرد، چرا که ربا حرام است اما داد و ستد حلال.

جدول ۳. خلاصه رفتار اقتصادی مبادله ای در قرآن

ردیف	شرح رفتار مبادله ای	آدرس: سوره و شماره آیه
۱	داد و ستد سودمند	۲- (بقره/ ۱۶): کسانی که گمراهی را به بهای هدایت خریدند، داد و ستدشان سودی به بار نیاورد و هدایت یافته نبوده اند ۱۴- جزای هر کس که به پاره ای از کتاب ایمان آورد و به پاره ای کفر ورزد، جز خواری در زندگی دنیا نخواهد بود و روز رستاخیز سخت ترین عذاب ها از آنان است؛ این افراد زندگی دنیا را به بهای جهان دیگر خریدند، پس نه عذابشان سبک شود و نه یاری شوند(بقره/ ۸۵ و ۸۶)
		۱۵- (بقره/ ۹۰): کافران به چه بد بهایی خود را فروختند که به آنچه خداوند نازل کرده بود از سر رشک انکار آوردند ۱۷- یهودیان از دو فرشته هاروت و ماروت می آموختند که به وسیله آن بین مرد و همسرش جدایی بیفکنند، چیزی که برایشان ضرر داشت و سودی بدیشان نمی رساند؛ قطعاً دریافته بودند که هر کس خریدار این متاع باشد در آخرت بهره ای ندارد. وه چه بد بود آنچه به جان خریدند اگر می دانستند. اگر ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند قطعاً پاداشی که از جانب خدا می یافتند بهتر بود اگر می دانستند(بقره/ ۱۰۲ و ۱۰۳)
		۳۱- کسانی که آنچه خداوند از کتاب نازل کرده را پنهان می دارند و به بهای ناچیزی می فروشند، کسانی هستند که گمراهی به بهای هدایت و عذاب در ازای آموزش را خریدند(بقره/ ۱۷۴ و ۱۷۵)
		۳۸- از میان مردم کسی است که است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد(بقره/ ۲۰۷)
		۴۳- ای مؤمنان از آنچه به شما روزی داده ایم انفاق کنید پیش از آنکه روزی فرا رسد که نه داد و ستدی است، نه دوستی و نه شفاعتی؛ و کافران خود ستمکارند(بقره/ ۲۵۴) ۱۲۲- (توبه/ ۱۱۱)- معامله با خدا (جان و مال مؤمنان در قبال بهشت)
		۲۸۲- کدام تجارت و داد و ستد باعث ترفیع نزد خداوند سبحان می شود. تجارتی که آنان را از یاد خدا و برپاداشتن نماز و دادن زکات باز نمی دارد.(نور/ ۳۵ الی ۳۸)
		۴۲۳- دانایانند که از خداوند می ترسند، آنان که کتاب خدا را تلاوت می کنند، نماز به پا می دارند و در پنهان و آشکار انفاق

می کنند و امید معامله پرسود با خداوند سبحان دارند(فاطر/ ۲۸ الی ۳۰)	
۶۷۹- (صف/ ۱۰ الی ۱۲): تجار تی سودمند: ایمان به خدا و رسول و جهاد در راه خدا با اموال و جان ها ونتیجه آن ۶۸۲- آنچه نزد خداست از سرگرمی و دادوستد بهتر است.(جمعه/ ۱۱)	
۲	۵۰- (بقره/ ۲۷۵): تفاوت داد وستد و ربا ۵۱- (بقره/ ۲۷۶): تفاوت ربا و صدقات- خدا از ربا می کاهد و بر صدقات می افزاید ۵۳- (بقره/ ۲۷۸ و ۲۷۹): ربا اعلام جنگ با خدا و پیامبر ۶۵- (آل عمران/ ۱۳۰ و ۱۳۱): مؤمنان ربای مضاعف نگیرید تا رستگار شوید ۳۶۹- (روم/ ۳۹): عدم فزونی ربا و فزونی زکات
۳	۷۷- داد وستد با رضایت (نساء/ ۲۹)
۴	۱۰۱- (انعام/ ۱۵۱ تا ۱۵۳): تمام دادن کیل و وزن ۱۳۵- (هود/ ۸۴، ۸۵ و ۸۶): عدالت در پیماننه و ترازو ۱۹۲- (اسراء/ ۳۵): پیماننه کامل و ترازوی درست ۳۱۱- (شعرا/ ۱۸۱ الی ۱۸۳): پیماننه را تمام دهید ۶۴۰- برافراشتن آسمان و گذاشتن ترازو تا مبادا از اندازه درگذرید و وزن را به انصاف برپا دارید و در سنجش مکاهید (الرحمن/ ۷ الی ۹) ۷۵۱- (مطففین/ ۱ الی ۳): وای بر کم فروشان، چون در زمان گرفتن تمام می گیرند و در زمان دادن پیماننه یا وزن را کم می دهند
۵	۶۸۰- واگذاشتن داد وستد در زمان نماز جمعه برایتان بهتر است (جمعه/ ۹) ۶۸۱- پس از پایان نماز جمعه، در زمین پراکنده شوید و از فضل خداوند جويا شوید.(جمعه/ ۱۰)

منبع: یافته های تحقیق

نتیجه گیری

همانگونه که ملاحظه می شود رفتار اقتصادی در قرآن با آنچه در رفتار اقتصادی متعارف(سرمایه داری) که به دنبال حداکثر کردن مطلوبیت، مصرف و سود به هر قیمتی است، فاصله زیادی دارد؛ بر این اساس رفتار اقتصادی توصیه شده در قرآن:

- ۱- بر اساس فطرت متمدن انسانها، نه طبیعت وحشی آنان است؛ گرچه انسانها در استفاده از عوامل تولید و مصرف کالاها آزاد هستند، اما این استفاده در چارچوبی است که زبانی برای خود و دیگران نداشته باشد.
- ۲- در مقام مقایسه بین منافع این دنیا و آخرت، ترجیح با آخرت است اما این امر به معنی تحریم استفاده از امکانات و مصرف کالاها و خدمات حلال و پاکیزه نیست.
- ۳- رفتار اقتصادی توصیه شده در قرآن نشان می دهد که مالکیت همه چیز از جمله مالکیت سود و زیان و سرمایه اقتصادی را از آن خداوند می داند و انسان نیز به عنوان یکی از عواملی اثر گذاری است که با تلاش و کوشش خود می تواند نقش ایفا کند، اما بعد از حصول منافع، در قبال دیگران بخصوص نزدیکان و خویشاوندان کم بضاعت مسئول است.
- ۴- نقش عوامل غیر طبیعی همچون ایمان و رعایت تقوا در تولید را نادیده نمی گیرد. گرچه تلاش و کوشش افراد و استفاده از عوامل طبیعی که خداوند در اختیار بشر قرار داده است می تواند جریان تولید را گسترش دهد، اما اعتقاد به رزاقیت خداوند و کم وزیاد شدن آن توسط پروردگار اصلی اولیه است.
- ۵- در مصرف، تولید و مبادله به جای رضایت و لذت حیوانی خود به لذت و رضایت بالاتر یعنی رضایت الهی توجه دارد. بر این اساس اگر مصرف کالا یا خدمتی اگر لذت آنی داشته باشد برای بدست آوردن مطلوبیت بلندمدت از آن می گذرد و یا اگر در تولید یا مبادله کالا یا خدمتی سودی وجود داشته باشد اما خداوند آن را تحریم کرده باشد، برای بدست آوردن سود بالاتر که همان رضایت الهی است از تولید یا مبادله آن دست می کشد.
- ۶- رفتار منصفانه و سهل گیرانه و نه حریصانه و سخت گیرانه دارد. همانگونه که خداوند در رابطه با انسان و محاسبه اعمال وی، ذره عمل خوب و بد را محاسبه می کند، از طرف دیگر در صورت ایمان و عمل شایسته به فضل خویش آنها را افزایش می دهد.
- ۷- گرچه آخرت بر دنیا مرجح است اما این امر باعث نمی شود که امور دنیوی تعطیل گردد، به عبارتی توازن و تعادلی بین امور دنیوی و اخروی برقرار است که نشاندهنده اصل تعادل در اقتصاد است.
- ۸- گرچه خداوند انسانها را به استفاده از عقل و تفکر در امور توصیه کرده است، اما این موضوع به این معنی نیست که انسانها قادر به درک و تشخیص تمام امور با استفاده از عقل خود باشند، بنابراین فرستادن پیامبران و همینطور نزول کتب آسمانی از جمله قرآن (ارسال وحی) برای انسانها لازم و ضروری است. بنابراین رفتار اقتصادی نیز از جمله همین امور است که می توان با مراجعه به وحی کشف گردد.

کتابنامه

قرآن کریم

امیر المومنین علی علیه السلام؛ (۱۳۸۶)، نهج البلاغه؛ ترجمه مرحوم محمد دشتی؛ چاپ اول، مشهد، نشر واسع.

ارشدی، وحید؛ علی اکبر ناجی میدانی، مصطفی سلیمی فر، بهروز مهرام؛ (۱۳۹۴)، «تبیین عامل های پر کننده شکاف بین نظر و عمل در رفتار اقتصادی خانواده مسلمان»؛ اقتصاد اسلامی، شماره ۶۰، صص ۱۱۳ تا ۱۴۴.

ارشدی، وحید؛ (۱۳۹۵)، «تبیین عوامل واسطه‌ای در مسیر اثرگذاری آموزه‌های اسلامی بر مخارج مصرفی خانواده‌ی مسلمان»، دکتری تخصصی (PhD)، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی.

اسلامپور، حسن و عبدالمجید بحرینی؛ (۱۳۹۴)، «اخلاق تولید در سبک زندگی اسلامی بر اساس آیات و روایات»؛ مجله قرآنی کوثر، شماره ۵۶، صص ۱۱۷ تا ۱۳۴.

انصاری سامانی، حبیب؛ «ارتباط دینداری با رفتار اقتصادی - کاربردی از اقتصاد آزمایشگاهی: مطالعه رفتار اعتماد، مشارکت و انصاف»، دکتری تخصصی (PhD)، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم اقتصادی و اداری

ایروانی، جواد؛ (۱۳۹۱)، آشنایی با اقتصاد اسلامی؛ چاپ اول، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی. پارسا، محمد و محمد رضا اصغری؛ (۱۳۹۲)، روانشناسی عمومی؛ چاپ سیزدهم، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران.

توکلی خانیکی، محمدجواد؛ (۱۳۹۴)، «شناخت مبانی قرآنی و اصول حاکم بر تولید و مصرف» دکتری تخصصی (PhD)؛ دانشکده اصول الدین.

جوادی آملی، عبدالله؛ تفسیر تسنیم؛ قم: اسراء، مجموعه.

حسینی دشتی، سید مصطفی؛ (۱۳۷۹)، معرف و معاریف (دایره المعارف جامع اسلامی، جلد ۵، چاپ سوم با تجدید نظر اضافات کلی، تهران: مؤسسه فرهنگی آرایه.

حسینی کوهساری، سید مفید؛ (۱۳۹۱)، «اعجاز اقتصادی در قرآن کریم» اولین همایش اعجاز قرآن، تهران، انجمن علمی اعجاز قرآن ایران.

خامنه‌ای (مقام معظم رهبری)، سید علی؛ (۱۳۹۷)، مرگ تاجران؛ چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

خامنه‌ای (مقام معظم رهبری)، سید علی؛ (۱۳۹۷)، معیشت مؤمنانه؛ چاپ سوم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

خرمشاهی، بهاء الدین؛ (۱۳۷۷)، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی؛ جلد اول، تهران: دوستان- ناهید. امام خمینی (ره)، سید روح الله؛ (۱۳۶۸)، صحیفه انقلاب (وصیت نامه سیاسی- الهی رهبر کبیر انقلاب اسلامی و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران)، چاپ سوم، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی سازمان چاپ انتشارات.

دفتر همکاری حوزه ودانشگاه؛ (۱۳۷۱)، مبانی اقتصاد اسلامی؛ چاپ اول، تهران: سمت.

رستم نژاد، مهدی و سید مفید حسینی کوهساری؛ بهار و تابستان ۱۳۸۸، «روش‌شناسی مطالعات اقتصاد اسلامی با تأکید بر مطالعات قرآنی»؛ دوفصلنامه تخصصی قرآن و علم، شماره ۴، سال سوم، ص ۳۳-۶۴.

رضایی، قاسم؛ (۱۳۹۵)، «مفاسد اقتصادی؛ ریشه‌ها، پیامدها و راه حل‌های آن از منظر قرآن کریم و سنت»؛ دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، رساله دکتری رشته تفسیر تطبیقی.

ساموئلسون، پُل و نورد هاوس؛ (۱۳۸۸)، اصول علم اقتصاد (۱)؛ ترجمه مرتضی محمد خان؛ چاپ دوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

سعیدیان، عبدالحسین؛ (۱۳۸۶)، دوره ده جلدی دایرة المعارف بزرگ نو، جلد ۴، چاپ دوم، تهران: علم و زندگی - آرام.

سهیلی، کیومرث؛ محمد نقی نظریور، سید میثم حسینیان؛ بهار و تابستان ۱۳۸۹، «بررسی اصول موضوعه رفتار مصرف کننده در اقتصاد اسلامی و اقتصاد متعارف»؛ دوفصلنامه علمی- تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، سال دوم، شماره دوم، صص ۱۲۴ - ۹۹.

صادقی مال امیری، منصور؛ بهار و تابستان ۱۳۹۲، «طراحی مدل تحلیل رفتار مصرف کننده بر اساس آموزه‌های اسلام»؛ اندیشه مدیریت راهبردی، سال هفتم، شماره اول، شماره پیاپی ۱۳، صص ۱۲۳-۱۵۶.

طباطبایی، محمد حسین؛ میزان فی تفسیر القرآن؛ سید محمد باقر موسوی همدانی؛ مجموعه جلد‌ها، تهران: کانون انتشارات محمدی.

علاء‌الدین، سید محمد رضا؛ ۱۳۹۰، «آشنایی با آیات اقتصادی قرآن کریم (۱)»؛ فصلنامه قرآنی کوثر، شماره ۳۸.

علم الهدی، سیدسجاد و عبدالعظیم آق آتابای؛ «اقتصاد اسلامی، تخصیص درآمد و رفتار مصرفی» اقتصاد تطبیقی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۳، صص ۱۵۹-۱۳۳.

عمید، حسن؛ (۱۳۶۲)، فرهنگ فارسی عمید؛ چاپ هجدهم، تهران.

قرائتی، محسن؛ تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، مجموعه ۱۲ جلدی.

الکلینی الرازی، ابی جعفر محمد بن یعقوب ابن اسحاق؛ ترجمه سید هاشم رسولی؛ ج ۴، تهران.

محمدنژاد چاوشی، حبیب؛ (۱۳۹۳)، «ارائه الگوی توسعه عدالت در سازمان از دیدگاه قرآن و روایات با توجه به الگوهای موجود در این زمینه»، دکتری تخصصی (PhD)، دانشگاه معارف اسلامی قم.

مکارم شیرازی با همکاری جمعی؛ تفسیر نمونه؛ مجموعه.

مطهری، مرتضی (استاد شهید)؛ ده گفتار؛ جهاد سازندگی.

منینگ، اوپری؛ (۱۳۸۳)؛ مقدمه‌ای بر رفتار شناسی؛ ترجمه عبدالحسین وهاب زاده؛ چاپ اول، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.

موسوی اصفهانی، سیدجمال الدین؛ (۱۳۶۸)، ملاحظاتی پیرامون پیامهای اقتصادی قرآن؛ چاپ اول، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

موون، جان و میشل اس، مینور؛ (۱۳۹۶)، رفتار مصرف کننده: عوامل درونی و بیرونی؛ مترجمان دکتر عباس صالح اردستانی و محمد رضا سعدی؛ چاپ نهم، تهران: اتحاد.

نظریورکاشانی، حامد؛ (۱۳۹۴) «طراحی الگوی سبک زندگی اسلامی و تاثیر آن بر فرآیند تصمیم‌گیری خرید مصرف‌کننده»؛ دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده مدیریت و حسابداری.

نهیضتی، سید بهروز؛ (۱۳۸۹)، «تحلیل رفتار خیرخواهانه در ایران»؛ دکتری تخصصی (PhD)، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم اقتصادی

نویخت وند، جابر؛ محمدرضا موسوی شوشتری و وحیده نیکو نام طوسی؛ (۱۳۹۲)، اقتصاد قرآنی بهترین الگوی اقتصادی در شرایط تحریم؛ کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، بابلسر.

هادوی نیا، علی اصغر؛ (۱۳۹۸)، «الگوی انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام»؛ اقتصاد اسلامی، سال نوزدهم، شماره ۷۴؛ صفحه ۳۵ تا ۶۳.

هادوی نیا، علی اصغر؛ (۱۳۹۶)، رفتار شناسی اقتصادی از دیدگاه قرآن کریم (انسان مادی گرا و انسان فطرت گرا)؛ چاپ اول، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Handerson, James M and Richad E Quandt; 1980, MICROECONOMIC THEORY; Third edition, McGraw-Hill, Tokyo.

Pearce, David W; Macmillan DICTIONARY OF MODERN ECONOMICS; Third edition, London.

COPYRIGHTS

© 2022 by the authors. Licensee Islamic Azad University Jiroft Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ارجاع: سامی ابوالفضل، مصباحی مقدم غلامرضا، سید شکر خشایار، فلیحی نعمت، رفتار اقتصادی در قرآن، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۳، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۱، صفحات ۶۸-۴۷.